

Boronkai Dóra

A hiány mint nyelvi jel a dialógusok jelentésében

1. A szemantikai hiány (ellipszis)

Az elliptikus szerkesztésű mondatok gyakori alkotóelemei a párbeszédetek egymást kiegészítő replikáinak. Az állandó ismétlésből származó redundancia megszegné az entropikus szerkesztés követelményét és a dialógusok szerveződésére jellemző tematikus progressziót, ezért a megnyilatkozások általában tartalmaznak egy vagy több olyan betöltetlen pozíciót, mely a mondat szintaktikai szabályai szerint kiegészíthető. A betöltetlen érték helyet alkothatják az állítmány, az alany vagy az igék reprezentálható (Dienes 1978) bővítményei, melyek implicit jelenlétére mindig tartalmaz utalást a megmaradt konstrukció. Az elliptikus szerkesztés fő funkciója nem a betöltetlen, hanem a betöltött pozíció kiemelése.

1.1. A kontextuális ellipszis

A hiány kiegészülésének lehetőségei alapján a dialógusok felépítésében a kontextuális és a szituatív ellipszis játszik fontos szerepet. A kontextuális ellipszis hiányossága a szöveggörnyezet, tehát a beszédelőzmény vagy a hiányos szerkezetet követő megnyilatkozás alapján rekonstruálható, így válik a párbeszéd konstruktív, szerkezetet meghatározó elemévé. A kiegészülés lehetséges iránya szerinti anaforikus és kataforikus ellipszis a szövegek összekapcsolásának egy lehetséges elemeként a szövegvizsgálat szintaktikai szintjéhez sorolható (Szeviro 1969). A hiányos szerkesztés az aktuális tagolás következménye, stilisztikai szerepét pedig erős tömörítő, sűrítő képessége adja, mely a mondat vagy bekezdésértékű betöltetlen pozíció esetén a hosszabb replikákat tartalmazó dialógusokban szövegszervező erőként jelentkezik.

A (1) példa több betöltetlen pozíciót tartalmaz, az alanyra az előző mondat, a tárgyra a szöveggörnyezet és a tárgyas ragozás utal. A (2) nyomatékosító szerepű megnyilatkozás hiányzó állítmánya és határozója az előző mondatból egészíthető ki. A kötőszóval kezdődő (3) mondat az előző összetett mondat főmondatához tartozik, annak hiányzó részét fejt ki bővebben. Az elliptikus szerkezetben csak az alárendelt pozíció van betöltve, a főmondat a szövegelőzményből odaérthető. A nyomatékosító szerepű ismétlés a (4) megnyilatkozásban összetett mondat formájában előzőleg kifejtett állításra utal.

- (1) NŐ Nem hagyhatom ott váratlanul az embereimet.
FÉRFI Az embereidet? *Más hangon.* Hol a lázmérő? *Kutat.* **Hol?** Na, tessék! Így

- tettet be! Becsúszott** a vállam alá. (Szakonyi 1976b: 384)
- (2) FÉRFI Mindig ez az „én is!” *Más hangon*. Mennénk együtt ebben a szép időben. **Ebben az aranyló őszben...** (Szakonyi 1976b: 385)
- (3) FÉRFI Jó, hogy azt nem mondod, hogy a temetőben! Hát már az is baj, hogy hazajöttem? **Hogy az otthonomban akarok lenni?!** (Szakonyi 1976b: 387)
- (4) FÉRFI Most ezen vitatkozik, hogy esni fog-e az eső, vagy sem! Ezen vitatkozik! NŐ Te vitatkozol állandóan. Megmondtam, hogy ilyen ripsz-ropsz nem vehetem ki a szabadságomat. **Megmondtam**, punktum! (Szakonyi 1976b: 388)

A válaszreplikák leggyakrabban elhagyott elemei a predikatív szerkezet tagjai és azok bővítményei. A (5) példában az alany, a (6) megnyilatkozásban az állítmány a (7), (8) dialógusban pedig a bővítmények állnak a betöltetlen értékhelyen, rekonstruálásukhoz pedig a szövegelőzményen kívül, a tárgy esetében az igei személyrag határozott tárgyra utaló alakja, a (8) dialógusban pedig a replika folytatása nyújt segítséget.

- (5) FÉRFI *Fejcsóválva*. Ez az arc! Ez a tragikus arc!
NŐ *Egyhangúan*. Nem **tragikus**, csak **fáradt**. Hajnalban keltem, egész nap talpon, a buszon a tömeg... az ember hazasiet örömmel...
FÉRFI Örömmel? (Szakonyi 1976b: 382)
- (6) NŐ *Csendes megadással*. Akkor hozok kanalat, várj.
FÉRFI *Utánakiált*. De ne **evőkanalat!** *Tovább rendezgeti a fekhelyét, tenyerével a paplant csapdossa*. (Szakonyi 1976b: 386)
- (7) FÉRFI Mi az, hogy ugyan, ugyan? Egy ekkora seb! *Más hangon*. Biztosan lázam van.
NŐ *Tompa hangon*. Hát akkor tedd be a hőmérőt, és mérd meg.
FÉRFI Már régen **ideadhattad** volna.
- (8) NŐ Holnapután itthon maradok. És nem kell éhen dögleni, csak ki kell nyitni a fridzsidert, minden oda van készítve.
FÉRFI Egyedül nincs **kedvem**, tudod, ismerhetsz. Nem vagyok állat, hogy egyedül egyek. (Szakonyi 1976b: 385)

A mellékmondatok és főmondatok gyakori elhagyása miatt a záró szekvenciákra jellemző a valencia és a fordított valencia (Péter 1991) meg nem valósulása, de gyakori a mondatnál nagyobb egységre utaló betöltetlen pozíció is. Az alábbi példák a mellékmondat (9), a főmondat (10) és az előző szekvenciában kifejtett két mondatból álló megnyilatkozás (11) hiányát mutatják.

- (9) FÉRFI De nem fog esni!
NŐ *Szelíd makacssággal*. **Nem tudhatod**. (Szakonyi 1976b: 387)
- (10) FÉRFI Szúr.
NŐ *Anyásan*. **Mert gyógyul!** Most dolgozódnak össze az izmok. (Szakonyi 1976b: 390)
- (11) FÉRFI Holnap délelőtt felöltözöm, és bemegyünk a városba. Megvesszük azt a blúzanyagot neked. *Más hangon*. Mi van ezekkel a madarakkal?

NŐ *Csendesen. Holnap délelőtt nem.* (Szakonyi 1976b: 383)

Az ellipszis arányaira vonatkozó eddigi megállapításokat igazolják a magyar irodalom életszerű, mindennapi helyzeteket bemutató kortárs drámáinak dialógusai, hiszen a hiányos szerkesztés a hétköznapi szituációk tökéletes nyelvi reprezentációját nyújtja. Szakonyi Károly *Ha itthon maradnál* című drámájában az elliptikus szerkesztésű mondatok 62%-a a válaszreplikákban fordul elő, és leginkább az előző megnyilatkozásban már szereplő mondatrészek kihagyásán alapul (ld. 1. táblázat).

A kihagyásos szerkesztés egyaránt jelentkezik a több mondatból álló szekvenciákon belül (intratextuális) és a szekvenciák között (intertextuális), de az előfordulás változó arányokat mutat. A kezdő beszélőtől származó több mondatos replikák szerkesztésére kétszer olyan jellemző a kihagyás, mely nemcsak mondatrészeket, hanem tagmondatokat és mondatnál nagyobb egységeket is implikálhat. Ez általában a nyomatékos ismétlés szerepét is betölti, mert a második mondat az előző megnyilatkozás tematikus részét, vagy fókuszát helyezi hangsúlyos helyzetbe. Az elliptikus szerkesztetek típusait és arányait példákkal illusztrálva a 2. táblázat adatai szemléltetik.

A szekvencia helye		Kezdő szekvencia	Záró szekvencia
Az ellipszis fajtája			
Intratextuális ¹		21	9
Intertextuális ²	alany hiánya	7	14
	állítmány hiánya	4	12
	bővítmény hiánya	1	8
	főmondat hiánya	4	5
	mellékmondat hiánya	2	5
	mondatnál nagyobb egység hiánya	-	10
	összesen	18	54
Mindösszesen		39	63

1. táblázat: A kontextuális ellipszis típusai és arányai Szakonyi Károly *Ha itthon maradnál* című drámájában

¹ Az egy beszélőtől származó, az alkotó saját szövegeinek mondatai között lévő kapcsolat, vö.: autotextualitás

² A különböző beszélők mondatai között lévő kapcsolat

A szekvencia helye		Kezdő szekvencia	Záró szekvencia
Az ellipszis fajtája			
I n t r a t e x t u á l i s	alany hiánya (29)	BÓDOG: Fehér ruhában vannak! A katonák fehér ruhában vannak! Micsoda marhaság! Csupa piszok lesz. (13) (Sz. 1976a: 121)	BÓDOG: Ilyenkor mindig homályos a kép! Ha csinos nőket mutatnak, mindig homályos! (16) (Sz. 1976a: 118-9)
	állítmány hiánya (40)	DÖNCI: Á, de jó meleg van itt! Szervusz, apa! <i>Kézdörzsölve.</i> Jó kis otthonszag! Á, á... Megy már az elődöntő? (17) (Sz. 1976a: 124)	BÓDOG: Éhes! Persze hogy éhes vagyok! Egész nap a kerítést javítottam, persze hogy éhes vagyok. (23) (Sz. 1976a: 119)
	bővítmény hiánya (7)	SACI: Hát persze, korán kezdték a nyúzást, nyolc- vagy kilencéves lehettem? Vagy hét? Valami Stefi nénihez kellett feljárnom a Szív utcába. Macskaí voltak... (5) (Sz. 1976a: 136)	BÓDOGNÉ: Most meg széttagozta a cserepeket! Talán még össze lehetett volna ragasztani! (2) (Sz. 1976a: 142)
	több mondat-rész h. (12)	BÓDOG: Az egyetemen! Képzeld, az egyetemen még tartanak szemináriumot! Még manapság is! (4) (Sz. 1976a: 126)	VANDA: Pedig elég gyakran csoszog meztláb. Még a konyhában is. (8) (Sz. 1976a: 123)
	főmondat hiánya (10)	IMRUS: Hát akkor miért mondta nekem, hogy megváltja őket? Hogy megvált minket! Hogy maga mindent tud! (5) (Sz. 1976a: 189)	BÓDOG: Kibírtam én már többet is, hajaj! Amikor katona voltam, meg minden, hajaj! (5) (Sz. 1976a: 119)
	mellék-mondat hiánya (13)	BÓDOG: Fehér ruhában vannak! A katonák fehér ruhában vannak! Micsoda marhaság! (Sz. 1976a: 121) BÓDOG: Imrus? Imrus megjött? Nahát. Addig elszívom. (7) (Sz. 1976a: 129)	BÓDOG: Na, ezek oroszok. Oroszok, mi? Mondtam. (6) (Sz. 1976a: 117)
	mondat vagy mondatnál nagyobb egység h. (7)	BÓDOG: Á, mire jutottam volna szorgalom nélkül! Nem lett volna ez a ház, semmi. Ha nem igyekeztem volna, nem neveznek ki csoportvezetőnek, később főosztályvezetőnek! Én megtanultam! A katonaságnál is... mindent rám lehetett bízni! ... (2) (Sz. 1976a: 148)	VANDA: ... De azt senki sem tudta megmondani, hogy mit kezdjek magammal... Soha, senki... Rudi sem! Ti sem! (5) (Sz. 1976a: 157-8)

I n t e r t e x t u á l i s	alany hiánya (35)	BÓDOGNÉ: <i>Sebtiben kiviszi az ernyőt az előszobába.</i> Dönciék nem hívtak fel telefonon? VANDA: <i>Ül mereven, nézi a tétét.</i> Nem. BÓDOGNÉ: <i>Az ajtóból. De jönnek?</i> (9) (Sz. 1976a: 122)	VANDA: Szóval, hogy az a szakállas, vézna fickó nem zuhanyozik-e éppen? BÓDOG: Nem zuhanyozik. (26) (Sz. 1976a: 123)
	állítmány hiánya (71)	BÓDOG: <i>A feleségéhez.</i> Anya! A gallér! A kabátom gallérja! BÓDOGNÉ: <i>Megigazítja.</i> Begyűrődik, mert meg se mozdulsz! (10) (Sz. 1976a: 125)	BÓDOG: Nézd csak azt a... azt az izét ott! BÓDOGNÉ: Mit , apa? BÓDOG: <i>Türelmetlenül legyint.</i> Már semmit! (61) (Sz. 1976a: 118)
	bővítmény hiánya (22)	—	BÓDOGNÉ: Megvárjuk Vandát meg a többieket, és csak akkor vacsorázunk, vagy... BÓDOG: Megvárjuk! Ma lett Imrus tizennyolc éves, ma igazán együtt vacsorázhatunk! (22) (Sz. 1976a: 119)
	több mondatrész hiánya (47)	BÓDOG: Hozd ki a zakómat. Azt a csikosat. (6) (Sz. 1976a: 124)	BÓDOGNÉ: Te is meg akarod őt kínálni? BÓDOG: Én is! (41) (Sz. 1976a: 119)
	főmondat hiánya (10)	BÓDOG: Ebben a házban már csak az nem számít, amit én mondok? Amit én akarok? Nahát! (2) (Sz. 1976a: 161)	BÓDOG: Na, éppen ezért kérdeztem. BÓDOGNÉ: Mit, apa? BÓDOG: Amit az előbb mondtam. (8) (Sz. 1976a: 123)
	mellék-mondat hiánya (22)	BÓDOG: Hát olyan micsoda! Aki a fiúkat szereti. BÓDOGNÉ: Ó, apa! Csak nem gondolod? (6) (Sz. 1976a: 118)	IMRUS: Kár a gőzért, úgysem dohányzom. BÓDOGNÉ: Látod, apa, mondtam... (16) (Sz. 1976a: 139)
	mondatnál nagyobb egység hiánya (10)	SACI: Istenem, az a jóképű srác! SZŰCS: Amelyik a legcsinosabb fiú, az a gyilkos. Mindig. Már megfigyeltem. Erre megy ki a játék. A félrevezetésre. Ez a lényeg: a félrevezetés... (2) (Sz. 1976a: 183)	BÓDOGNÉ: <i>Halkan.</i> Én is így gondoltam, csak azt hittem, már nagyon éhes vagy... esetleg... (8) (Sz. 1976a: 119)
	Összes: 335	88	247

2. táblázat: A kontextuális ellipszis típusai és arányai Szakonyi Károly *Adáshiba* című drámájában

1.2. Az elliptikus szerkesztés és az aktuális tagolás összefüggései

A szöveg aktuális tagolásával elsősorban a kontextuális ellipszis mutat szoros összefüggést, hisz ebben az esetben a téma a megelőző megnyilatkozásban, a rematikus rész pedig az elliptikus mondatban található. Így a hiányos szerkesztés e fajtája a szövegkontextusra utaló anaforikus elemként szerepel a dialogikus szövegépítésben. Az aktuális tagolás sajátossága és az anaforikus szerkesztés miatt a kontextuális ellipszis leginkább a válaszreplikákra jellemző, de néhány típusa szerepelhet a nyitó szekvenciában is.

Ilyen a nyomatékos ismétlés, mely során a beszélő a megnyilatkozás előző mondatának témáját vagy annak fókuszát ismétli meg az új elem hangsúlyozása miatt.

- (12) BÓDOGNÉ Olyan halszaga volt. És látszik is rajta. Ez is szakállas. Kerek fejű, **szakállas**... Mi megy a tévében? (Szakonyi 1976a: 116)

T_1 Ez $\rightarrow R_1$ szakállas

\downarrow
 T_2 szakállas $\rightarrow R_2$ kerek fejű

A kezdő replikában elmaradhat az alany, mely az előző megnyilatkozások valamelyikében már szerepelt, ezért a szövegvilág ismert elemévé vált, s így az igei személyrag vagy egy névmás elegendő az anaforikus felidézéshez (13). Ugyancsak hiányalakzatként szerepelhet egy előzőleg említett szintagma a szöveggörnyezet és a közös tudás miatt a későbbi említés során elhagyható tagja, melyet a kitett másik rész pontosan felidéz (14).

- (13) BÓDOGNÉ Hát tiltsuk meg **neki**? A barátai. Azt **mondja**, a barátai. (Szakonyi 1976a: 117)

- (14) BÓDOG Hozd ki a zakómat. Azt a csíkosat. (...) *Bódogné kisiet a másik szobába, jobbra.* De ne a **kockásat** hozd! A **csíkosat!** (Szakonyi 1976a: 124)

R_1 Hozd ki a zakómat!

\downarrow
 T_1 (zakómat) $\rightarrow R_2$ csíkosat

\downarrow
 T_2 csíkosat $\rightarrow R_3$ ne a kockásat

A záró replikában a fentiekén kívül kimaradhat egy egész tagmondat is abban az esetben, ha a főmondat valenciája tartalmazza a megfelelő utalást, és az elhagyott rész a szöveg ismert témáját tartalmazza, melynek újbóli megismétlése redundanciához vezetne.

(15) SACI És ez nagyon szép helyen van. A hegyen. Rálátni a vízre, és van egy kis szőlő is.

BÓDOG Nem kell belemenni az első árba.

SACI Na ugye, **mondtam én is**. De Dönci nem tud alkudni. (Szakonyi 1976a: 143)

R₁ Nem kell belemenni az első árba.

↓

T₁ (Nem kell belemenni az első árba.) → **R₂** mondtam én is.

A dialógusokban a pragmatikai funkció és az aktuális tagolás szorosan összekapcsolódik, mivel minden esetben a már ismert, a megnyilatkozás kommunikatív tartalma szempontjából nem releváns elem hiányzik az adott replikából. Ez leggyakrabban a kiegészítendő és eldöntendő kérdésekre adott válaszközlésnél, tagadó feleleteknél (16), predikatív kérdéseknél vagy imperatív replikastimulusok (17) esetében fordul elő.

(16) SACI Ugye, nem mondtad komolyan?!

DÖNCI *Kényszeredetten*. **Nem...** (Szakonyi 1976a: 146)

(17) VANDA Hagyja abba, ezt már mondta ma!

EMBERFI *Kis szünet után, meglepetten*. **Mást nem tudok.**

(Szakonyi 1976a: 196)

1.3. A szituatív ellipsis

A szituatív ellipsis hiánya a beszédhelyzetből, a konkrét szituációban alkalmazott kinezikus jelekből és gesztusmetronómközlés³ egészíthető ki, a drámai dialógusokban pedig ezt a célt szolgálják a párbeszéd közé illesztett paratextuális szerzői utasítások. Az elliptikus szerkesztés a párbeszéd szövegtani jellemzőiből adódóan a válaszreplikákra jellemző leginkább, hiszen a nyitó szekvencia témája a feleletek rematikus szerkesztése miatt a záró szekvenciában rendszerint elmarad.

A szituatív ellipsis betöltetlen pozícióját leggyakrabban a nonverbális jelek segítségével egészítheti ki a hallgató. Ezek lehetnek különféle mozgásokkal, általában a tekintet irányításával (18), az arc (19) és a kéz (20) mozdulataival kapcsolatos kinezikus jelek, vagy a szöveg szemléltetését szolgáló gesztus metronómközlés. A (21) példában szereplő piktográf a vakbél formájának vizuális, kézmozdulat segítségével történő leképezésével egészíti ki a hiányos mondatokat, a (22) párbeszéd mondata pedig rámutatással teszi tartalmassá a főnevet helyettesítő közelre mutató névmást.

³ Gesztusmetronóm: a szöveg szemléltetésére szolgáló nonverbális eszközök összefoglaló neve, fajtái: rámutatás (tárgy kiemelése), iránymutatás (tárgy téri viszonyok közé helyezése), kinetográf (mozgás leképezése), piktográf (képmás, körvonal rajzolása) (Buda-László 1981).

- (18) NŐ **Nézi a lázmérőt.** Harminchat, hét... még annyi sel
FÉRFI Mert kicsúszott. Érzem, a testem csupa tűz! Van valami kompót?
(Szakonyi 1976b: 385)
- (19) FÉRFI *A csészéért nyúl, kanalaz.* Neked. Neked nem a világ. Neked semmi sem
a világ. *Az első izlés után fanyalog.* Fahéjat tettél bele! (Szakonyi 1976b: 386)
- (20) FÉRFI Lázam is van. És szúr... *Felnyög, jobb tenyerével a hasát nyomkod-
ja.*
NŐ Gyógyul. Azért szúr. (Szakonyi 1976b: 379)
- (21) FÉRFI Mit ugyan, ugyan?! Tudom jól! A legkomplikáltabb dolgok adódhat-
nak. Különösen, ha befelé fordul... vagy hátratekeredik... Most mit nézel?
Ott az adjunktus szobájában néztem a belgyógyászati könyvben. *Magyaráz, mu-
togatja.* Van eset, amikor egészen hátrakunyorodik. Bekúszik alattomosan a be-
lek alá, be egészen hátra. **Ilyen alakban.** Ott voltak az ábrák, láttam... **Ujját
begörbíti, mutatja.** Vagy ebben a szögben. Gondolj bele... Akkor aztán ki
kell tárnai az egész hasi részt. (Szakonyi 1976b: 389)
- (22) FÉRFI *Utánakiált.* De ne evőkanalat! *Tovább rendezgeti a fekbélyét, tenyerével a
paplant csapdossa.*
NŐ *Jön a kanállal.* Ez megfelel? (Szakonyi 1976b: 386)

A (23) (24) párbeszédekben a betöltetlen pozíció kiegészülésének forrása a szituá-
ció, a megnyilatkozások közvetlen beszédhelyzete, a (25) mondat szövegből kiszakított
partikulájának szemantikai szerepe pedig csak a hiányos mondatot követő szerzői
utasításból következtethető ki egyértelműen.

- (23) FÉRFI Amikor a kötés a halálom! Jézus isten! *A Nő alig láthatóan elbúzza a
száját, ölébe ereszti a kötést, vár. Csend. Hirtelen csivitelés, a madarak felriadnak a
kalitkában.* Még ezek is! (Szakonyi 1976b: 383)
- (24) FÉRFI *Gyerekesen.* Gondolod? **Mohón nyúl a pohárért, kiissza.**
NŐ Még? (Szakonyi 1976b: 388)
- (25) FÉRFI *Gyermeki nyögéssel.* Te... ez a seb most jobban fáj, mint az előbb...
mégiscsak... *A Nő szó nélkül leteszti a kötést, feláll, nem néz a Férfira, bizonyára a
könnyével küszködik. Kihúzza egy fiókot, tablettát vesz elő, a kancsóból vizet
önt a pohárba, némán odaviszi a Férfinak.* Nyújtsa. *A Férfi felkönnyököl, beve-
szti a tablettát, nehezen nyeli le, arcán torz fintor. Visszaadja a poharat, feltekint a Nőre.*
(Szakonyi 1976b: 400)

2. Az elhallgatás (aposiopesis)

Az elhallgatás detrakciós alakzata a rekonstruálhatóság síkján különbözik leginkább az elliptikus szerkesztésű mondatoktól, melyek a szövegből vagy a szituációból kiegészítve teljes értékű nyilatkozattá válhatnak. Az aposiopesis replikái olyan megszakított vagy szándékosan félbehagyott nyilatkozatok, melyek intonációval is jelzett hiányossága csak a háttérismeretből, a kommunikátorok közös tudáskeretéből, az adott dologhoz kapcsolt tipikus és lehetséges információkból egészíthető ki, ezért informatív értékük a szerepviszonylatok és az érzelmi állapotok (26) reprezentálásában jelentős.

- (26) NŐ Semmit. *Szjinet*. Azt mondtad, siessék haza, hogy együtt legyünk. **Egyedül, kettesben...** Hogy olvasol nekem verseket...
FÉRFI *Türelmetlenül*. **Jó, jó...**(Szakonyi 1976b: 381)

2.1. Az emotív-affektív funkció

Az elhallgatás jelölheti az ábrándozás, álmodozás, vágyak által konstruált lehetséges világok (Csúri 1993) jelenlétét (21), az újabb megszólalás pedig akár ugyanabban, akár a következő beszélő replikájában történik, az elbeszélői perspektíva megváltozását, az „itt” és „most” állapotába, a kiindulópontozóhoz való visszatérését eredményezi, melyhez viszonyítva a szövegben lévő dolgok térben és időben elrendeződnek.

- (27) FÉRFI Vagy egy patika, falun. Fehér tégelyek, nagy barna faburkolat, a pulton a mérleg réztányérkája...
NŐ Patika! Falu!
FÉRFI Csizmám is volt! Sárga lovaglósizma, zöld mellény... **Nem itt rohadni egy ilyen kuckóban!** (Szakonyi 1976b: 394-5)

2.2. A szándékolt elhallgatás

A szándékos elhallgatás a beszédtervezés és -kivitelezés ellentmondásáról, a kognitív műveletek állandó kontrolláló szerepéről is tanúskodik (28), az implicit jelentések pedig a közös tudáskeret aktivizálását szolgálják (29).

- (28) FÉRFI Éppen én! Éppen én mindig is falun akartam élni! A kicsattanó egészség! Egy falusi **lány... asszony!** Nem kérdezne semmit, csak lenne!...
NŐ Hát akkor ne velem akarj falura menni! Menj, keress magadnak egy ilyen kicsattanó **lányt... nőt!**
FÉRFI De nem! **Ez csak volt, régen... Ezt csak így gondoltam!** De most már itt vagy **te... veled...** (Szakonyi 1976b: 393)
- (29) FÉRFI *Legyint*. Mivel, mivel?!... Ez az egy kis kívánságom van. A holnap nap! A holnap délelőtt... Kimennénk Zugliget felé. **Ahol azelőtt is mindig... az erdőben... ahol sétáltunk azelőtt...** (Szakonyi 1976b: 398)

2.3. A beszédjog átvétele, a félbeszakítás

A dialógusok beszélőváltása többféle módon is megvalósulhat, leggyakrabban a pillanatnyi beszélő választja ki a következőt akár konkrét felszólítással vagy felkéréssel, akár a nonverbális eszközök segítségével, vagyis a szó átadása különböző jelek kombinációjával történik. A külválasztás mellett sokszor előfordul az önkiválasztás is, amikor a következő alany maga kezd el beszélni. Ha túl nagy az egyes lépések közötti távolság, és a szünet hossza zavaró tényezőként hat, az eredeti beszélő is folytathatja a szöveget, és később újabb kísérletet tehet a szó átadására. A beszédjog megszerzésére szolgál az olyan félbeszakítással történő jogátvétel (30), (31), melynek fő eszköze a verbális „agresszió”, vagyis a szó erőszakos megragadása.

- (31) FÉRFI Nem veszed észre, hogy meggyilkolsz? Hogy megölsz ezzel a rendességgel? Holnap szükségem van rád, és te...
NŐ *Eréllyel.* **Elég!** Megmondtam, ne kínozz már! (Szakonyi 1976b: 398)
- (31) NŐ Csak azt szeretném tudni, hogy...
FÉRFI **Jó, kész! Rendben! Elintéztük, kész.** Nem kell! *Idegesen le-fel járkaál, megáll a kalitkánál.* Most meg milyen csendben vannak. Elaludtak, vagy mi? Mért nem csiripelnek? Mi az isten ez a nagy csönd?! (Szakonyi 1976b: 399)

3. Tartalmi-logikai viszonyok a mondatok között

3.1. A konstrukciók típusai

Békési Imre elemzése alapján a mondat és a bekezdés között létezik egy köztes szövegegység a folyamatos és egyirányú szövegek felépítésében, melyet mondattömbnek (Deme 1975) vagy konstrukciótípusnak (Békési 1986) nevez a szakirodalom. Tartalmi-logikai szempontból ehhez hasonlóan viselkednek a dialógusok replikái, melyek gyakran mondatnál nagyobb szövegrészként egy tematikus izotópiájú tömbbe illeszkedve mezoszintű szerkezeti egységet alkotnak. A konstrukciótípusok általában két tartalmi-logikai viszonyfajta, az ellentét és az ok-okozati összefüggés kötőszóval jelölt vagy jelöletlen tipikus együttlétéből épülnek fel. A dialógus mondatai általában olyan folytatásos szövegmondatok (Károly 1995), melyek tartalmi-logikai kapcsolata szoros kötést mutat, ezt azonban nem mindig jelöli kötőszó, hiszen ezek a viszonyok implicit tartalmakat hordozva jelöletlenül is maradhatnak. Az élőbeszéd jellegét tükrözik azok a különböző beszélőtől származó nem folytatásos⁴ szövegmondatok (Károly 1995), melyek között sem grammatikai, sem szemantikai kapcsolat nincs, s a kötőszó hiányá-

⁴ Vö.: szinzsemantikus 'összekapcsolt' mondat (Szilman 1967) és vö.: autoszemantikus 'önálló' mondat (Szilman 1967).

hoz nem kapcsolható tartalmi-logikai funkció. Ezt a szövegben általában a mondatról mondatra változó alany és a mondatonként eltérő modalitás jelzi.

3.2. A kötőszó nélküli építkezés: az aszindeton

A szövegmondatok tartalmi-logikai kapcsolása a dialógusokban gyakran csak implicit formában valósul meg, mert a kommunikáló felek rendelkeznek az összefüggés explicitté tételéhez szükséges háttérismeretekkel. Az ellipszis altípusaként keletkező kötőszó nélküli építkezés két alapvető szerkesztési szándékra vezethető vissza. A kötőszó nélkül szerkesztett folytatásos szövegmondatokban (32) a logikai kapcsolatot hordozó kötőszó egyértelműen kiegészíthető az előismeretekből, a pragmatikai háttértudásból, a szituációból, a nonverbális elemekből vagy a szöveg más, kohéziót biztosító eszközeiből. A nem folytatásos szövegmondatokban a kötőszó hiánya nem valódi tartalmi-logikai hiányosság, ezért nem is egészíthető ki semmilyen kapcsolóelemmel (33). Az ilyen szövegrészeket gyakran fejeznek ki feszültséget, indulatokat, érzelmeket, ezért mint elhagyásra épülő alakzatok a dialógusok expresszív stíluselemévé, vagy a drámai dialógusok esetében a társalgási stílus kifejezőeszközevé is válhatnak.

- (32) FÉRFI *Elkedvetlenedve.* Teveled nem lehet semmit.
NŐ Veled nem lehet. (hisz) Két nap múlva megunnád. (mert) Hiányozna a nyüzsgés, az a sok ismerős, barát, nők... (Szakonyi 1976b: 394)
- (33) FÉRFI Én? Haha! Tudok, csak nem akarok! Nagy különbség! Mert én mindig csak a szolidaritást, a tartózkodást... *Más hangon.* A faluban is az lenne a lényeg: a csend, a visszavonultság, az elmélyülés... Az élet valósága... A víz... a nagy vizek... „Nekem csak ez jutott, a hangtalan jelenlét az idők nagyvize felett...” *Beleborzong.* A fák! A madarak... (Szakonyi 1976b: 396)

4. A pragmatikai következtetés és az implikáció

A dialógusok gyakori hiányalakzata a szillogizmuson alapuló inferencia (Petőfi 1988), a szavak szótári jelentésén kívül a szövegből, a közlési információiból, a dolgok egymáshoz való viszonyából kikövetkeztetett jelentés. A csonka szillogizmust (explicitum) kiegészítve a hiányzó propozícióval (implicitum) az adott kultúrában általánosan elfogadott, igaznak tartott, a szövegvilágba (de Beaugrande 1980) illeszkedő állítást kapunk. Az élőnyelvi megnyilatkozásokban a verbalizált információk gyakran csak úgy interpretálhatók, ha kiegészülnek a kommunikátorok közös tudati tartalékával (Hadrovics 1969), háttértudásával.

- (34) FÉRFI Egyedül nincs kedvem, tudod, ismerhetsz. **Nem vagyok állat, hogy egyedül egyek.**
NŐ Más is eszik egyedül. Én is ettem egyedül eleget. (Szakonyi 1976b: 385)

5. Összefoglalás

A fenti szempontok mellett még más szövegvizsgálati módok is alkalmasak lehetnek a párbeszéd hiányalakzatainak leírására. Az anaforikus és kataforikus utalások elkülönítése, az elliptikus szerkesztés és az aktuális tagolás összefüggéseinek további kutatása során feltárhatók azok a szövegalkotási műveletek, melyek hozzájárulnak a párbeszéd mint különböző szövegek függvényében álló, többbizotópiájú szöveg megteremtéséhez. Az így létrehozott struktúra egységét a szövegek közötti nyílt vagy rejtett utalások által teremtett kapcsolat, az intertextuális kohézió biztosítja.

Felhasznált irodalom

- Beaugrande, R. A. de & Dressler, W. U. 2000. Bevezetés a szövegnyelvészetbe. Corvina. Bp.
- Békési Imre 1982. Szövegszerkezeti alapvizsgálatok. Akadémiai Kiadó. Bp.
- Békési Imre 1986. A gondolkodás grammatikája. Tankönyvkiadó. Bp.
- Buda Béla – László János 1981. Beszéd a szavak mögött. Tankönyvkiadó. Bp.
- Csúri Károly 1993. Lehetséges világok vizsgálata mint műértelmezés. In: Petőfi S. János–Békési Imre–Vass László (szerk.): Szemiotikai szövegten. 1. köt. JGYTF Kiadó. Szeged. 35–43.
- Deme László 1975. Bevezető. A szövegalkotás szerkezeti-szerkesztési kérdései. In: Deme László (összeáll.): Szónokok, előadók kézikönyve. Kossuth Kiadó. Bp. 9–24, 116–151.
- Dienes Dóra 1978. A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése. Nyelv-tudományi Értekezések 98. Akadémiai Kiadó. Bp.
- Hadrovics László 1969. A funkcionális magyar mondatn alapjai. Bp.
- Károly Sándor 1995. Kései ómagyar kori emlékek szöveggrammatikája. In: Benkő Loránd (szerk.): A magyar nyelv történeti nyelvtana. Akadémiai Kiadó. Bp. II/2. 761–834.
- Péter Mihály 1991. A nyelvi érzelmkifejezés eszközei. Tankönyvkiadó. Bp.
- Petőfi S. János 1988. A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. Magyar Nyelvőr 219–29.
- Szevro, I. P. [Сеvpo, И. П.] 1969. Структура связного текста и автоматизация реферирования. Наука. Москва
- Szilman 1967. hivatkozik rá Békési 1982

Hivatkozott szépirodalom

- Szakonyi Károly 1976. Adáshiba. In: Irányítószám 2000. Magvető Könyvkiadó. Bp.
- Szakonyi Károly 1976. Ha itthon maradnál. In: Irányítószám 2000. Magvető Könyvkiadó. Bp.

